ئەکادیمیای کوردی
KURDISH ACADEMY

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٧ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل لیزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd
ISSN: 2520- 4106
هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، ئەکادیمیای کوردی دەری دەکات، بایەخ بە توێژینەوەی ڕەسەن و پێشکەوتوو لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا ، فۆلکلۆر، کۆمەڵناسی، فەلسەفە، زانستی کردەکی، توێژینەوەی بەراوردکارانە، نێوان بوارە زانستییەکان، فەرهەنگناسیی کوردی، کولتووری کوردی بەگشتی دەدات. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی توێژینەوەی ڕەسەنەوە، بایەخێکی زۆر بە کێشەی زاراوەسازی لە هەموو ئەو بوارانەدا دەدا. ئەم گۆڤارە توێژینەوە بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، درێژەی گۆڤاری کۆڕی زانیاریی کوردییە کە پێشتر لە سەردەمی کۆڕی زانیاری کوردیدا دەردەچوو، چەندان نووسەر و توێژەری پێشکەوتووی کورد کاریان تێدا دەکرد و بەرهەمی ڕەسەنیان تێدا بڵاودەکردەوە.

ئەمڕۆش، ئەم گۆڤارە، بە هەمان ڕوانینی ڕەسەن و وردەکارانەوە، لە ڕێگەی دەوڵەمەندکردن و پێشخستنی ئاستی توێژینەوەی زانستی لەو بوارانەدا، درێژە بە خزمەتی خۆی دەدات. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، خواست و هیوای زۆری هەیە، لە ئایندەیەکی نزیکدا، گەشە بە بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی و ئەکادیمی توێژینەوەی کوردی بدات، بە تایبەتی لە ڕووی نوانەسازی و ئاماژەپێوی ئاستێکی ئەکادیمیی جیهانی بەدەست بهێنێت. ئامانجی ئەم گۆڤارە، بڵاوکردنەوەی توێژینەوەی زانستیی ڕەسەن و پێشکەوتووە، ژمارەی یەکەمی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی لە ساڵی ٢٠٠٢ دا بڵاو بووەتەوە. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە پەسەند کراوە و بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

مجلة الاكاديمية الكوردية

العدد ٦٧ – ٢٠٢٦
مجلة علمية فصلية

(رئيس الاكاديمية الكوردية و صاحب الامتياز)
حەمەسەعید حەسەن

رئيس التحرير
أ. د. محسن احمد عمر

مدير التحرير
د. بخشان فهمى فرحو

هيئة التحرير
أز د. قيس كاكل توفيق
أ. د. بختيار سجادى
أ. د. فرهاد قادر كريم
أ. م. د. احمد محمد مام عثمان
أ. م. د. عبدالواحد ادريس شريف
أ. م. د. نوزاد احمد اسود
د. لزكين عبدالواحد احمد

هيئة المستشارين
أ. د. ميشيل ليزنبيرك
أ. د. مارتن فان برونسن
أ. د جليل جليلى
أ. د. سالح اكين
أ. د. جعفر الشيخ لاسلامى
أ. د. عبدالرحمن اداك
أ. د. هاشم احمدزادة

اربيل/ شارع هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

مجلة الأكاديمية الكوردية

هذه مجلة علمية موسمية تصدر عن الأكاديمية الكوردية. تسلط الضوء على الأبحاث الأصيلة والمتقدمة في مجالات اللغة والأدب والتاريخ والجغرافيا والفلكلور وعلم الاجتماع والفلسفة والعلوم التطبيقية، بالإضافة إلى الدراسات المقارنة والمتعددة التخصصات. تولي مجلة الأكاديمية الكوردية أهمية كبيرة لمسألة المصطلحات في جميع هذه المجالات، لا سيما من خلال نشر الأبحاث الأصيلة. تنشر المجلة بحوثا بالكوردية والعربية والإنجليزية. وهي امتداد لمجلة المجمع العلمى الكوردي، التي كانت تصدر سابقا في إطار هذا المجمع. وقد ساهم فيها العديد من المؤلفين والباحثين الكورد المعروفين ونشروا أعمالا أصيلة.

تواصل هذة المجلة المهمة نفسها من خلال إثراء وتحسين مستوى البحث العلمي في جميع المجالات. يهدف مجلة الأكاديمية الكوردية إلى رفع المستوى العلمي والأكاديمي للبحث الكوردي في المستقبل القريب وتحقيق شهرة دولية من حيث الفهرسة. ولذلك، فإن هدف المجلة هو نشر بحوث علمية مبتكرة ومتقدمة للغاية. نشرت العدد الأول من المجلة في سنة ٢٠٠٢. مجلة الأكاديمية الكوردية معتمدة من قبل وزارة التعليم العالي والبحث العلمي في حكومة إقليم كوردستان ومعترف بها للترقيات العلمية.

* منسق شؤون المجلة: ئيمان نەجات ئاغۆك
* اخراج الفني: هەرێم عوسمان

* موقع مجلة الأكاديمية الكوردية:

Web: journal.ka.gov.krd

* البريد الكتروني: journal@ka.gov.krd
* موبايل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/١٠/١٩
پەسەندکردن: ٢٠٢٦/١/٢٩

بیرهاتن و تایبەتمەندییێن بیرهاتنان د پەرتووکا "ل سەر رێبازا پێشمەرگەیی" یا ئیحسان ئامێدیدا

پ. د. بەیان ئەحمەد حسێن
پشکا زمانێ کوردی، کولیژا پەروەردەیا بنیات، زانکۆیا دهۆک
beyan.hussin@uod.ac

م. وارین دلشاد صالح
پشکا زمانێ کوردی، کولیژا پەروەردەیا بنیات، زانکۆیا دهۆک
wareen.salih@uod.ac

پوختە:

بیرهاتن جهەکێ گرنگ د ئەدەبیاتا جیهانیدا دگریت؛ چونکی نە بتنێ وەکو رێکەک بۆ تۆمارکرنا بیرهاتنان کاردکەت، بەلکو وەکو شێوەیەکێ دینامیکییێ تۆمارکرنا سەرپێهاتیێن تاکەکەسی و کۆمەلّییە. ئەو د ناڤبەرا ڤەگێرانا کەسایەتی، میراتێ کولتووری، و تومارا مێژوویيدا ڕادوەستیت. دیتنەکا ڕاستەقینە ل سەر رێکێن کو تاک دگەل ڕاستییێن جڤاکی- سیاسی یێن سەردەمێ خۆ تێکەل دبن پێشکێش دکەت. ب پشتبەستن ل سەر کەڤنەریتێن زمانی یێن جوداجودا و چوارچووڤێن ڕەخنەیی، د ئەڤێ ڤەکولینێدا دیاردبیت، کا چاوا بیرهاتن سنۆرێن ژیاننامەنڤیسییێ دەرباز دکەن ب تێکەلکرنا ڤەگێرانا ڕاستییان دگەل دروستییا هەستیاری و کویراتییا هزرێ. ئەڤ ڤەکۆلینە چەمک، پێناسە، دیتنێن ڕەخنەیی، و تایبەتمەندییێن جوداکەر یێن بیرهاتنان ڤەدکۆلیت، ب تایبەتی گرنگیێ ددەتە بیرهاتنێن ئیحسان ئامێدی. خالەکا تایبەت سەبارەت بیرهاتنێن ئیحسان ئامێدی وەکو پرسیارەکا گریمانەیی ژێ دهێتە ئاراستەکرن؛ ئایا ئەو نموونەیێن شیانداریيا ئەڤێ جۆرێ ئەدەبینە بۆ دەربڕینا ڕاستییێ، پاراستنا ناسنامەیا کولتووری و بەرجەستەکرنا خەباتێن جڤاکەکێ د گوهۆڕینێدا؟ وەکو ئەنجام بەرهەمێ ئەوی نیشانددەت کا چاوا بیرهاتن وەکو دیدەڤانێن گەشەکرنا کەسایەتی خزمەتێ دکەن، هەروەسا د هەمان دەمیدا گیانێ مێژوویەکا جڤاکی ب خۆ ڤە دگرن، کو گەلەک جاران د ڤەگێرانێن سەرەکیدا پەراوێز کرینە. ب رێکا شرۆڤەکرنا دەقی یا نێزیک، ڤەکۆلین نیشانددەت کو بیرهاتن نە ب تنێ ڤەگێرانێن سادەنە، بەلکو ئاڤاکەرێن ئافرێنەرن کو بیرهاتنێ ڤەدگوهێزنە ناڤ جیهانا ئەدەبیاتێ.

پەیڤێن سەرەکی: بیرهاتن، ئیحسان ئامێدی، تایبەتمەندییێن بیرهاتنان، ناسنامە، ئەدەبا کوردی.

پێشەکی

بیرهاتن ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ وەکو ڤەگێڕانەکا کەسێ یەکەم یا سەرپێهاتیێن خۆ هاتییە پێناسەکرن، ئەڤ چەندە ژی رێکێ ددەتە نڤیسەران، کو ل سەر چیرۆکێن ژیانا خۆ هزربکەن و ئەوان ئاڤابکەن. ب ڤەگێڕانا بوویەرێن بالکێش و گرنگ، نڤیسەرێن بیرهاتنان ب شێوەیەکێ چالاک واتایەکێ ددەنە ئەوێ چەندێ کا ئەو کینە و د چ بارودۆخدا دەربازبووینە.

د ناڤ ئەڤێ چوارچووڤەییدا، بیرهاتنێن ئیحسان ئامێدی ل ژێر ناڤونیشانێن "ل سەر رێبازا پێشمەرگەی" (٢٠٢٣) نموونەیەکا بەرچاڤە. ڤەگێڕانا سالێن ئەوی وەکو پێشمەرگەیەکێ کورد، نموونەیەکا زیندییە کا چاوا بیرهاتن دشێت د هەڤبەرا ناسنامەیا کەسایەتی و سەرهلدانا سیاسیدا کاربکەت. بێ کو ئەم بکەڤینە د ناڤ هویرکاریێن ژیانا ئەویدا. نڤیسینا بیرهاتنێن ئەوی بوویە رێکەک بۆ پاراستنا بیرهاتنا سەردەمەکێ دژوار و پشتراستکرنا ناسنامەیا کوردی ل بەرامبەر ستەمکاریێ. بیرهاتنێن وەکو یێن ئامێدی هێزا نڤیسینا ژیانێ بۆ پەیوەندیکرنا کەسایەتی و سیاسی نیشانددەن: ئەو هەستێ تاکەکەسی مسۆگەردکەن و وەکو کریارێن بیرهاتنا کولتووری و بەرخودانێ دەنگڤەددەن.

ئارمانجا سەرەکییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ شرۆڤەکرنا گرنگییا ئەدەبی و کەلتووریا بیرهاتنانە، ب راوەستییان ل سەر تایبەتمەندیێن بیرهاتنان د بەرهەمێ ئیحسان ئامێدی " ل سەر رێبازا پێشمەرگەی " (٢٠٢٣)دا. ڤەکۆلین بزاڤان دکەت کو لایەنێن چەمکی و زاراڤەیی یێن بیرهاتنان رووهن بکەت، پێناسەیێن ئەوان د ناڤ کولتوور و زمانەندا دیاربکەت و تایبەتمەندییێن جوداکەر کو بیرهاتنان ژ جۆرێن پەیوەندیدار وەکو رۆژانە، ژیاننامە، و دانپێدانان جودا دکەن دیاربکەت. ب رێکا ڤەکۆلینا بیرهاتنێن ئیحسان ئامێدی، ڤەکۆلین تیشکێ دئێخیتە سەر ئەوێ چەندێ کا چاوا بیرهاتن هەم وەکو دیدەڤانەک کەسایەتی و هەم بیرهاتنا کولتووری کاردکەن، تێگەهشتنەکا هویر یا ناسنامەیا ئەدەبییا کوردی پێشکێش دکەت.

سەرەرای گەشەکرنا نڤیسینا بیرهاتنان و گرنگییا ئەوان، لێ هێشتا کێماسییەک د ڤەکۆلینێن ئەکادیمی و تیۆری ل دۆر تایبەتمەندی و چەمکێن ئەڤی جۆریدا هەیە. لەورا ئەڤ ڤەکۆلینە هەولددەت ب رێکا شرۆڤەکرنا بەرهەمێ ئیحسان ئامێدی، رۆلێ بیرهاتنان د بەلگەکرنا مێژوویێ و پاراستنا ناسنامەیا کولتووریدا دەستنیشان بکەت. هەروەسا جەختێ ل سەر تایبەتمەندیێن بیرهاتنان د بەرهەمێ ناڤبرێدا بکەت. ئەڤ ڤەکۆلینە رێبازا وەسفی-شرۆڤەکاری بکاردهینیت. ئەو خۆ دسپێریتە شرۆڤەکرنا دەقی یا بیرهاتنێن ئیحسان ئامێدی، تەمامکری ب پێداچوونەکا بەراوردکاری یا پێناسە و تایبەتمەندیێن بیرهاتنان ژ بۆچوون و دیدێن ئەدەبیێن جوداجودا. هەر چەندە نڤیسینا بیرهاتنان د پێشڤەچوونێدایە و بکارهینانا ئەوێ وەک ژێدەرەکێ ب بوها ل زانکۆیێن جیهانێ د گەشەکرنێدایە، بەلێ ل باشوورێ کوردستانێ و د بوارێ ئەکادیمیدا وەک یا پێدڤی ژ لایەنێ تیوری ڤە کار ل سەر دانەنیاسین و شرۆڤەکرنا ئەڤان چەمکان نەهاتییە کرن، لەوما ئەڤ ڤەکۆلینە هەوڵە بۆ پرکرنا ئەڤان کێماسییان. ئەڤ ڤەکۆلینە هەولددەت بەرسڤا ئەڤان پرسیارێن ل خوارێ بدەت:

– بیرهاتنان د ژێدەرێن زمانی و کولتوورێن جوداجودا دا ب چ شێوە هاتییە شرۆڤەکرن؟

– چ پەیوەندییا بیرهاتنان ب مێژوویێ و ئەدەبی ڤە هەیە؟

– گرنگترین تایبەتمەندی چ نە یێن کو بیرهاتنان وەک جۆرەکێ سەربەخۆ ژ جۆرێن دی یێن نڤیسینێ

جودادكەن؟

– ئەرێ تايبەتمەندييێن هونەرييێن بيرهاتنان د پەرتووكا "ل سەر رێبازا پێشمەرگەيى" دا رەنگڤەدايە و ئيحسان ئاميدى چاوا شيايە ناسناميا كەسايەتى و نەتەوەيى د دەقێ خۆدا تێكەل و بەرجەستە بكەت؟

ئەڤ ڤەكۆلينە ژبلى پوختە و ئەنجام و ليستا ژێـدەران ژ دوو پشكان پێكدهێت، پشكا يەكێ ژ ئەڤان سەرە بابەتان پێكدهێت، ئـەوژى چەمكێ بيرهـاتـنـان، پێناسەيێن بـيـرهـاتـنـان، بيرهـاتـن د ناڤبەرا مێژوو و ئەدەبيدا، بيروبۆچوون ل دۆر بيرهاتنان و تايبەتمەندييێن بيرهاتنان، پشكا دووێ يا ئەڤێ ڤەكۆلينێ، وەكو چوارچووڤەكێ پراكتيكى، راوەستيانە ل سـەر بيرهاتن و تايبەتمەندييێن بيرهاتنان د پەرتووكا (ل سەر رێبازا پێشمەرگەيى) يا (ئيحسان ئاميديدا).

ڤەكۆلينێن پێشتر

ڤەكـۆلـەرێن كـورد چەند ڤەكۆلين دەربـارەى (بيرهاتنان) نڤيسينە، بەلێ ب كويراتى نەچووينە د ناڤ ئەڤێ بابەتيدا، بەلكو ب كورتى ل سەر ئاخفتينە، ئانكو هەر يەكێ تەكەز ل سەر هندەك لايەنێن ئەڤێ جۆرى كرييە، و ژ كوژيێ خۆ يێ ديتنێ، شرۆڤەكرن بۆ كرييە.

(ياداشتنووسين لە بـاشـوورى كوردستان و رۆڵی لە نووسینەوەى مێژووى كـورددا ١٩١٤-١٩٩١)ێ، ئەوا ژ لايێ ڤەكۆلەر (عادل صديق على) ڤە بۆ (زانكۆيا سليمانيێ)وەك پێدڤييەك بۆ وەرگرتنا باوەرناما (دكتۆرايا فەلسەفە)، ل سـاڵا (٢٠٢٤) ێ هاتييە پێشكێشكرن، ئەڤ نامە ژ چوار بەشان دگەل ئەنجام و ليستا ژێدەران و پۆختە ب هەردوو زمانێن (عەرەبى و ئنگليزى) پێكهاتييە، بەشێ يەكێ يێ تەرخانكرييە ب بەحسكرنا ياداشتنامە و جهێ ئەوێ دناڤ نڤيسينێن مێژووييدا، بەشێ دووێ ل دۆر سەرهلدانا ياداشتنامە و بيرهاتنايە ل باشوورێ كوردستانێ، بەشێ سيێ يێ تايبەتە ب بەحسكرن و بەرچاڤكرنا تايبەتمەنديێن ياداشتنامەيان، بەشێ چوارێ و يێ دوماهييا ئەڤێ تێزێ يێ گرێدايە ب بەحسكرنا هندەك تايبەتمەنديێن بيرهاتنان دگەل دياركرنا ناڤەرۆكا بيرهاتنان و خالێن لاوازييێن ياداشت و بيرهاتنان، ژ هەژى ئاماژەپێكرنێيە كو دئەڤێ تێزێدا پتر گرنگى ب چوارچووڤێ تيۆريێ بـابـەتـى هاتييە دان، دگـەل گرنگى دان و پتر راوەستيان ل دۆر بابەتێ ياداشتنامەيان ژ گرنگيدان و بەحسكرنا بابەتێ بيرهاتنان، ئانكو ئەم دشێين بێژين كو لايەنێ مێژوويى پتر هاتييە بەحسكرن ژ كو گرنگى ب بيرهاتنان بهێتە دان و نموونە ل دۆر ئەڤێ جۆرى بهێنە بەرچاڤكرن و پراكتيزەكرن، ب كورتى هەبوونا چوارچووڤێ پراكتيكى هيبوونا خۆ د ئەڤێ تێزێدا نەبوويە.

ڤەكۆلينا (بـيــرەوەرى و يـاداشـت پێنـاسـە، تايبەتمەندى و جۆرەكانى)، ئەوا ژ لايێ هەردووك ڤەكۆلەران (ئەوژى ئازاد ئەبوبەكر، سۆزان كەريم مستەفا)ڤە، ل سـالا (٢٠٢٤)ێ دگۆڤارا زانستى يا (زانكۆيا جيهان- سلێمانى)دا ل پەربەندا (٨)ێ ژمارا (٢)دا هاتييە بەلاڤكرن، ئەڤ ڤەكۆلينە ژ دوو بەشێن سەرەكى پێكهاتييە، ئەوژى (بيرهاتن و ياداشت)، د هەر بەشەكيدا پێناسە، تايبەتمەندى و گرنگيا تايبەت يا هەر ئێك ژ ئەڤان جۆران هاتييە بەحسكرن و ل دويڤدا جوداهى دناڤبەرا ئەواندا هاتييە بەرچاڤكرن، دگەل بەرچاڤكرنا ئەنجام و ليستا ژێدەران و پۆختە ب هـەردوو زمانێن (عەرەبى و ئنگليزى)، د ئەڤێ ڤەكۆلينێدا پتر گرنگى و تـەكـەز ل سـەر لايەنێ تيۆريێ ئەڤان جۆران هاتييە كرن، ئانكو ڤەكۆلەران چ تێكست نەهينانە و ئەو تايبەتمەنديە ل سەر

پراكتیك كرینە؛ داكو پتر بۆ مە ئەڤ جۆرە هاتبانە ڕوونكرن و بەرچاڤكرن، ئانكو لایەنێ پراكتیكی د ئەڤێ ڤەكۆلینێدا ژی هەبوونا خۆ نەبوویە.

ڤەكۆلینا (ڕۆڵی كوردی بەغدا لە نووسینەوەی یاداشت و بیرەوەری لە نێوان ساڵانی ١٩٩١- ٢٠٠٣) ێ، ئەوا ژ لایێ هەردوو ڤەكۆلەران (شاخەوان عبدالله صابر، شوان ئەحمەد باپیر)ڤە ، ل ساڵا (٢٠٢٤)ێ، ل گۆڤارا زانستییا (زانكۆیا ڕاپەڕین)، ل پەربەندا (١١) ێ ژمارا (٣)دا هاتییە بەلاڤكرن، ئەڤ ڤەكۆلینە ژ سێ تەوەران دگەل ئەنجام و لیستا ژێدەران و پۆختە ب هەردوو زمانێن (عەرەبی و ئنگلیزی) پێكهاتییە، تەوەرێ یەكێ یێ ئەڤێ ڤەكۆلینێ یێ تایبەتە ل دۆر بەحسكرنا هەر یەك ژ چەمكێن (ژیاننامە، ژیاننامەیا خودی، بیرهاتن، یاداشت و گەشتنامە)، تەوەرێ دوویێ تایبەتە ب بەحسكرن و بەرچاڤكرنا پێگەهێ كوردان و ژیانا ئەوان ل باژێرێ بەغدا ل ئەوی دەمی، تەوەرێ سییێ یێ تایبەتە ب بەحسكرنا ئەوان كەسایەتیێن كورد كو بیرهاتن و یاداشتێن خۆ نڤیسینە دەمێ كو د ئاكنجی ل باژێرێ بەغدا كو نڤیسەری ئاماژە ب چەندین كەسایەتییان دایە بێ كو ئاماژێ ب تێكستێن ئەوان بكەت كانێ ب چ شێوە بیرهاتنێن خۆ نڤیسینە، ئانكو د ئەڤێ ڤەكۆلینێدا پتر تەكەزێ ل سەر لایەنێ تیۆری هاتییەكرن ژ گرنگی دان ب لایەنێ پراكتیكی، چونكی چ نموونە ل دۆر یاداشت یان ژی بیرهاتنان نەهاتیینە بەرچاڤكرن، ب تنێ ڤەكۆلەری ئاماژە ب هندێ دایە، كو د پاشەرۆژێدا تێكستێن ئەڤان كەسان دێ بنە ژێدەرێن مێژوویێن گرنگ و مفا دێ ژێ هێتە وەرگرتن، بێ ئاماژەدان یان بەرچاڤكرنا ناڤەرۆكا ئەوان تێكستان.

ڤەكۆلینا مە ژ ئەڤان ڤەكۆلینێن مە بەحسكرین یا جۆدایە، چونكی ژ دوو بەشان پێكدهێت، بەشەك (چوارچووڤێ تیۆری)یە ل دۆر بیرهاتنان، و بەشێ دوویێ (چوارچووڤێ پراكتیكی)یە، كو مە هەوڵدایە تایبەتمەندیێن بیرهاتنان ل سەر پەرتووكەكا تایبەت ل دۆر بیرهاتنان پراكتیزە بكەین و ئەوان تایبەتمەندیێن مە ل بەشێ یەكێدا بەحسكرین د میانا هینانا هندەك تێكستان ژ ئەڤێ پەرتووكێ بەرجەستە بكەین، ئانكو تێكست ل دویڤ تایبەتمەندییان هاتینە دیاركرن و بەحسكرن، هەردیسان لایەنێ پراكتیكیێ كارێ مە و ئەوان ژ یەكجودایە؛ چونكی ئەو تێكستێن مە هەلبژارتین جۆدانە ژ ئەوان تێكستێن ئەوان كارێ خۆ ل سەركرین.

١. پشكا ئێكێ: بیرهاتن (چوارچووڤێ تیۆری).

١. ١. چەمكێ بیرهاتنان:

هەر ژانرەكێ ئەدەبی ل ژێر زاراڤەكێ دەستنیشانكری تێگەهێ خۆ دگەهینیت، لێ ل دویڤ ئاستێ هزری و ڕەوشەنبیری و تێگەهشتنا كەسێن هەر كۆمەلگەهەكێ و بۆرینا قوناغێن ژیانێ گوهۆڕین ب سەر ئەوی زاراڤیدا دهێن.

ناڤێ بیرهاتنان ل دەستپێكا سەدێ پازدێ ل دەمێ وەكو تومارەكا نڤیسی یان تێبینییان تشت بهێتە پاراستن و ل بەرچاڤ وەرگرتن بكارهاتییە. دد بنەڕەت دا ئەڤ چەمكە ژ پەیڤا لاتینی (Memoria)، هاتییە، ئەوا ب واتایا بیرهینان دهێت). (Hagiography. Merriam-webster, 2023). د زمانێ فەرەنسی دا بەرامبەر ئەڤێ چەمكی پەیڤا (Memoria) دهێت ئەو ژی ئاماژەیە بۆ پەیڤا بیردانك، (بنەڕەتێ ئەڤێ پەیڤێ ژ پەیڤا (Memoria) هاتییە وەرگرتن، كو د ساڵا (١٠٥٠ز) هاتییە د ناڤ زمانێ فەرەنسیدا، ب واتایا تۆماركرنا كۆمەكا بیرهاتنێن ڤۆمكرییێن كەسەكی دهێن). (Etymology Dictionary, 2018: 404).

د زمـانـێ ئینگلیزیدا چـەمکـێ (Memoire) ککاردهێت، کو ژێدەرێ ئەڤێ پەیڤێ ژ پەیڤا (-Mem oire)ێ یا فەرەنسی هاتییە وەرگرتن، ب واتایا (بیرهینان یان تۆمارا نڤیسینێ) دهێت.(Oxford Dictionary, 2010: 496). ل دەستپێکا چەرخێ (١٥)ێ ئەڤ چەمکە رەنگڤەدانا پاراستنا بیرهاتنێن گرنگ و بەڵگەنامەکرنا ئەوان بوویە ب شێوەیەکێ نڤیسکی. بنیاتێ پەیڤا بیرهاتن د زمانێ عەرەبیدا، پەیڤا بیرهاتن ژ رەگێ پەیڤا عەرەبی (ذکر) هاتییە وەرگـرتـن، کـو ل بـەرامـبـەردا پـەیڤا (مـذکـرات) بکاردهێت (فتحی ١٩٨٦: ٤٥١)، ب واتایا بیرهینان ل تشتەکێ، کو د دەمێ بوریدا هەبوو یان ژی د دەمێ بوریدا رویدایە، پەیڤەکە دەربرینێ ژ تشتێ کەڤن دکەت یێ کو هاتیە تۆمارکرن، داکو نەهێتە ژبیرکرن، د ئەڤێ فەرهەنگێدا بیرهاتن وەکو رێکەکا گرنگە بۆ بەڵگەنامەکرنا ئەزموونێن کەسایەتی و رویدانان، داکو ل دویڤدا مفا ژێ بهێتە وەرگرتن. سـەبـارەت چەمکێ بیرهاتن د زمانێ فارسیدا ل بەرامبەرێ ئەڤێ چەمکی پەیڤێن ((خاطرات، یاداشت ، سرگزشتە، شرح حال، خاطرە و مذکرە)) دهێن (شدن، ١٣٨٣: ١٣).

هـەروەسـا د زمانێ تورکیدا ل بەرامبەر پەیڤا بیرهاتن چـەمکێن (hatırat, anılar, günlük) بکاردهێن (حقي ٢٠٠٥: ٢٢٥). ئاماژەنە بۆ کۆمکرن و نڤیسینا تشتان د شێوەیێ بیرهاتنێن نڤیسی و رەنگڤەدانا گرنگیا تومارکرنا هەمی رویدانانـدا. سـەبـارەت زمـانـێ کـوردی بـەرامـبـەری چەمکێ بیرهاتن گەلەک چەمک بکاردهێن بۆ نموونە، د فەرهەنگا قازیدا چەمکێن (بیرخستوک، بیرانین، یـاداشـت) بکارهاتینە (قـازی ٢٠٠٥: ٣٥). بەلێ د فەرهەنگا سپیرێزدا چەمکێن (بیرهاتن، بیرکرن) ئاماژە پێهاتیەدان (دوسکی ٢٠٠٩: ٥٦). دیسان د فەرهەنگا شێخانیدا، چەمکێن (بیرهاتن، یادەوەری) هاتینە (شێخانی ٢٠٠٩: ٤٧٦). کو ب واتایا ئەو رویدانێن ب سەرێ مرۆڤی هاتین دهێت. د زمانێ کوردیدا هێشتا ب شێوەیەکێ زانستی کار ل سەر ئەڤێ بابەتی وەکو چەمک نەهاتییەکرن، بۆ ئەڤێ فۆرمێ گەلەک چەمک بکارهاتینە وەک، (یادەوەری – بیرهاتن – سەرگۆزەشتە و.... هتد). (ئەحمەد ٢٠٠٧: ٢٠٠) ، بەلێ ژ هەمیان زێدەتر چەمکێن (بیرهاتن و بیرەوەری) بکاردهێن.

هـەژێ گۆتنێ یە گەلەک جـاران دگەل هەبوونا زاراڤـەیـێـن نـاڤـبـری، هـنـدەک ژ نڤیسـەران یـان ژ ئەگەرێ کێم شارەزابوون د پرەنسیپ و سرۆشتێ ناڤەرۆکا هەر یەک ژ چەمکێن (بیرهاتن – دانپێدان – رۆژانە و ژیاننامە)دا، ل جهێ یەکتر بکارهینایە، یان ژی دهێتە تێبینیکرن، کو هندەک جاران بێ نڤیسەر یەک ژ ئەڤان چەمکان بکاربینیت، ب تنێ ناڤەک یان گرێیەکا ناڤی ل دویڤ واتایا و تێگەهێ گشتییێ ژیانا خۆ و ل دویڤ حەزا خۆ هەڵدبژێریت.

١. ٢. پێناسەیێن بیرهاتنان:

سـەبـارەت پێناسەکرنا بیرهاتنان وەکـو هەر فۆرمەکێ ئەدەبی بیروبۆچوونێن ژێکجۆدا هەنە، لەورا پێناسەکرن هەتا رادەیەکێ ئەوی بابەتی د ناڤ چەند پەیڤاندا سنۆردار دکەت ، ژ لایەکێ ڤە ژیان بەردەوام د گوهرینێدایە. ئەڤ بابەتێن ئەدەبی ژێ، کو دەربرینێ ژ ژیانا مرۆڤایەتیێ دکەن ژ ئەڤان گوهرینان د بێبەهر نینن. ب ئەڤێ رەنگی هەر پێناسەیەک هەلگرا دید و بۆچوونێن تایبەتە، هەر وەکو د فەرهەنگا ئۆڤیانووسدا هاتییە؛ "بیرهاتن بریتییە ژ تۆمارکرنا مرۆڤی یا ئەوان رویدانێن د ژیانا کەسیدا رویددەن، سرۆشتەکێ کەسایەتی هەیە، ب رۆهن و ئاشکرایی دیتنا نڤیسەری بەرچاڤدکەت."

(الفيروزابادي ٢٠٠٨: ٣٠٢)، ئانکو بیرهاتن پێکدهێت ژ کۆمەکا ڕویدانان ئەوێن ب سەرێ مرۆڤی دهێن ، نڤیسەرێ ئەوانژی ب ئاشکەراهی بەحس ل ئەوان ڕویدانان دکەت. قوتابخانا ڕۆمانسی ب ئەڤێ شێوەیی پێناسەکرییە: "بیرهاتن دەربرینە ژ بابەتێ گرێدایی هەست و سۆزان، کو نوینەراتییا گەشتەکا ناڤخۆیی دکەن بۆ نڤیسەری، دگەل دیکۆمێنتکرنا ئەزموون و سەربۆرا مرۆڤی د گەل جیهان و دگەل خۆدا." (الشيب ٢٠٠٦: ١٢).

ب گۆتنەکا ڕۆهنتر، بیرهاتن سەرەڕای شووناسا ئەوێ یا جێگیر کو دیکۆمێنتکرنا ئەزموون و سەربۆرێن ژیانا نڤیسەری یا ڤالا نینە ژ هەست و سۆز و هەلچوونێن دەروونی. هەروەسا (جان جاک ڕۆسۆ)، ل دۆر بیرهاتنان دبێژیت: "بیرهاتن بەحسکرن و دیارکرنا ژیانا ڤەشارتییا مرۆڤییە بێ ڤەشارتن، نڤیسەر بۆچوون و دیدەیێن خۆ ددەتە دیارکرن." (ڕۆسۆ ٢٠٠٧: ١٩). ل دویڤ ئەڤێ پێناسەیێ ئانکو بیرهاتن ڤەگێڕانا نڤیسەرییە ل دۆر ئەوان دیدە و بۆیەرێن ئەو تێدا بەشداربووی یان ژی دیدەڤان بوویە ل سەر ئەوان ڕویدانان، دیسا هاتییە گۆتن، "بیرهاتن ئامرازە بۆ دەربرین ژ خۆ ، هاریکارییا کەسی دکەت بۆ پێداچوون و هەلسەنگاندنا ژیانا خۆ و ڕویدانان." (زيتوني ٢٠٠٢: ١٤٦).

بیرهاتن فۆرمەکە هاریکارییا تاکە کەسی دکەت، کو گرنگییێ بدەتە بیاڤێ چالاک د ژیانا خۆ دا، و مفایی ژ ئەوان ڕویدان و سەربۆران بینیت ئەوێن ژیانا ئەویدا ڕویداین. "بیرهاتن بریتییە ژ دەقێن کەسایەتی بۆ دیکیۆمێنتکرنا ژیانا مرۆڤی دهێنە نڤێسین، گەلەک جاران ژی ڕەنگڤەدانا جڤاکی و سیاسینەژێ." (الشاوي ٢٠٠٠: ٩٩).

بیرهاتن ڕووبەرەکە بۆ تۆمارکرنا هەردوو ڕەهەندێن تاک و کۆمێن جڤاکی، بگرە ژ ژیانا نڤیسەری هەتا تاکێن دیتر کو ژ ڕوویێ جڤاکی و سیاسی تێدا جھ دگرن. ئینسیکلوپیدییا ئەدەبییاتا ئەورووپی دەربارەی بیرهاتنان دبێژیت: "بیرهاتن بریتینە ژ ئەوان نڤێسینێن کەسایەتی، ئەوێن ژیان و ئەزموونا جڤاکی تێدا دهێنە تومارکرن و بەلگاندن." (عبدالنور ١٩٧٩: ٢٤٦).

بیرهاتن ڤەگێڕانا ئەوان بۆیەرانە یێن د ژیانا نڤیسەریدا ڕویداین. د پێناسەکا دیکەدا هاتییە "بیرهاتن بریتییە ژ تۆمارکرنا نەفەرمییا ڕویدانێن تایبەت ب کەسایەتییا کەسەکی ڤە و ڕەنگە بۆ بەلاڤکرنێ نەبن، کو تێدا مرۆڤ هزر و هەست و ڕویدانان توماردکەت و هەر ژ ئەزموونا ئەوێ یا تاکەکەسینە." (التونجي ٢٠٠٩: ٧٧٧). دیسان بیرهاتن ڤەگێڕانا ئەوان ڕویدانایە ئەوێن کو د میانا ژیانا نڤیسەریدا ڕویداین ب گرنگیدان و ئاماژەکرن ب هەمی کریار و بۆیەرێن مێژوویێن نڤیسەر تێدا بەشدار، یان دیدەڤان یان ژی ژ کەسێن هەڤچەرخێ خۆ گوهلێبووی و کارتێکرن د پێڤاژوویا ژیانا ئەویدا کرین (عبدالنور ١٩٧٩، ٢٤٦). نڤیسەرێ بیرهاتنان زێدەتر گرنگیێ ب هەبوونا خۆ یا خودێ (زاتی) ڤە ددەت ."بیرهاتن نڤیسینا ئەوان ڕویدانایە ئەوێن ب شێوەیەکێ سەرەکی ڕۆل و ئەرکێ نڤیسەری یان خودانێ بیرهاتنێ د ڤوناغەکا دیارکری ژ ژیانێ نیشانددەت. پەیوەندی ب ڕۆل و بۆچوون و کریارێن نڤیسەری ڤە هەیە" (شرف ١٩٩٢، ٤٤). زانایێ دەروونناس (کارل جزر) دبێژیت: "هەر بونەوەرەکێ زیندی هەوەسەکا بنەڕەتی هەیە د هندوریدا هەولا سەلماندنا هەبوونا خۆ وپاراستنا کەسایەتییا خۆ ددەت." (شلتز ١٩٨٣: ٢٦١). یانژی بۆ مەرەما هندێ کو خواندەڤان مفایێ ژ ئەزموونێن ئەوی وەربگریت. د پێناسەیەکا دیکە دا ل بارەی بیرهاتنان، "بیرهاتن

نڤیسینەکا کەسییە، کو ب شێوەیەکی سەرەکی ژ لایێ نڤیسەری ڤە دهێتە نڤیسین، بۆ هندێ کو ل داهاتیدا ب ئەوان بیرهینانان سەرکەڤتنەکا دیارکری ب دەستڤەبینیت." (کمری ١٣٨٣: ٥٧). نڤیسەر هەوڵددەت ئەو رویدان و تشتێن ب چاڤێن خۆ دیتین یان پشکداری تێدا کری ل بیرا خۆ بینتەڤە، داکو بشێت ڤەگۆهێزیتە کەسانێن دیکە و بکەتە تۆمارەک کو هەردەم ل بیرا ئەوان بیت. ژ شرۆڤەکرنا ئەڤان پێناسەیان ب پشت بەستن ب ژێدەر و بۆچوونێن خۆ دشێین ئەڤان خالان دەستنیشان بکەین:

أ- بیرهاتن نڤێسینا رویدانێن بورینە، کو نڤیسەر د گەلدا ژیایە، بابەت و ناڤەرۆکا ئەوان پێکهاتەکە ژ بەحسکرنا خەلکێن دیتر و ڤەگێرانا رویدان و بۆیەران.

ب- نڤیسەرێ بیرهاتنان، نڤیسەرێ رویدانەکێ یان بۆیەرەکێیە، کو د دەمەکێ دیارکریدا د ژیانا نڤیسەریدا رویداینە، ناڤەرۆکا ئەوێ ل دۆر کریار و دیتنێن نڤیسەرینە ل سەر رویدانان ب شێوەیەکێ روون و دیار.

ج- بیرهاتن ل سەر بنەمایێ بیرهاتنێن نڤیسەری دهێنە دارشتن و بەرهەڤکرن.

١-٣ بیرهاتن د ناڤبەرا ئەدەب و مێژوویێدا:

ب شێوەیەکێ گشتی هەمی چالاکیێن مرۆڤایەتی، ئــەدەب، مـێـژوو، هـونـەر و داهێنانێن هـونـەری، سەرەرای هندێ هەر یەک ژ ئەوان مەودا و سنۆر و تایبەتمەندیێن خۆ هەنە، لێ هەر دیسان پەیوەندی و پێکڤەگرێدانەک ژێ د ناڤبەرا ئەوان دا هەیە، چونکی تــەوەرێ سـەرەکـیـێ پێرابوونا ئـەڤـان چالاکییان هەر مرۆڤە، ل هەر بیاڤەکێ ئامرازەکێ دەربرینێ بکاردهینیت. مێژوو ژ رویدان و ئەزموونێن بۆری یێن مرۆڤی پێکدهێت، یـان ژێ تـۆمـارا رویدانێن بۆرینە، دەستپێکا ئەوێ ژ نڤێسینا رویدانان ژ لایێ مێژوونڤێسی ڤە دەستپێدکەن. ((مێژوو تەنها ئەو کۆمەلە رووداوە نین، کە رۆژێک لە رۆژان، لە کات و سەردەمێکی دیاریکراو دا، روویانداوە و لە رابردوودا دەژین، بەلکو مێژوو بەهوی ئەو ئەزموون و پەند و ئەنجامانەی لەگەڵ خۆیدا هەڵیگرتوون، دەتوانێت لە ئێستاشدا بەردەوام بێت لە رێگەیی خوێندنەوەی ورد و رەخنەگرانەوە دەتوانرێت مێژوو بکرێتە دەنگ، تا واتایی نوێ بە خۆی بدات، تەنانەت بنەمایی پێناسەیەک بۆ ئێستامان دابنێت)). (عززەت ٢٠٠٨، ٥-٦). تا رادەیەک زۆر ب رێکا بەرهەمێن مێژوویی رویدان و ئەزموونێن دەمێ بۆری هاتینە پاراستن. مێژوونڤێس بیرهاتنان وەک ژێـدەرەکـێ گرنگێ مێژوویی ددەنە خویاکرن. "بیرەوەرییەکان وەک سەرچاوەیەکی مێژوویی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت و پشت بە زانیارییەکانیان دەبەسترێت، بە تایبەت ئـەو بیرەوەرییانە نـووسـەرەکـەی کارەکتەرێکی دیاری ناو رووداوەکانە و تا رادەیەک بە دیدگایەکی دوور لە لایەنگیری، بیرەوەرییەکانی نووسیوەتەوە." (عومەر ٢٠٢٠: ٤١٠). ئەڤ جۆرێ نڤێسینێ رێکێ ددەتـە نڤیسەری ئەزموونێن خۆ یێن کەسـی ب شێوەیەکێ هەستیار و تایبەت دەرببریت، د هەمان دەم دا رویدانێن گرنگ یێن مێژوویی تومار بکەت. ب رێکا بیرهاتنان، نڤیسەر دشێن ئەزموون، هزر و هەستێن خۆ ب رێکەکێ کو دیتنا ئەوی یا جیهانێ نیشانبدەت ڤەدگۆهێزیت، د هەمان دەمداژی، ئەڤ نڤێسینە دبنە ژێدەرەکێ بهادار بۆ مێژوونڤێسان داکو رویدانان ژ دیتنەکا کەسی تێبگەهن (الاسدی ٢٠٢٣: ٦٤١). بیرهاتن وەک پرەکێنە دناڤبەرا ئەزموونا تاکەکەسی و مێژوویا گشتیدا، ئانکو تێکستێن د هەر دوو بوارێن ئەدەب و مێژوویێدا ب رەنگەکێ تەمام دەولەمەند دبیت. ((نڤیسەر د بیرهاتناندا یێ ئازادە

دبکارهینانا تەکنیکێن ڤەگێرانێ یێن جۆراو جۆردا، وەک سالۆخدانا هویر، هزرا کەسی و کارلێکرنا دگەل خۆ، بیرهاتن تشتەکێ پتر ژ تۆمارکرنا ڕویدانانە. ئەو دبیتە کارەکێ ئەدەبی کو کارلێکرنێن ناڤخۆیی یێن نڤیسەری دگەل ژیانا ئەوی دەردبڕیت و ڕێکێ ددەت کو ئەزموونا ئەوی یا کەسایەتی ببیتە تێکستەکێ خودان بهایەکێ ئەدەبی)). (عرب ٢٠٢٤: ٢).

بیرهاتن نە بتنێ دەربڕینا ئەزموونا تاکەکەسینە، بەلکو دشێن ڕۆلەکێ گرنگ د دروستکرنا ناسنامەیا کەلتووری و گشتیدا بگێڕن، ئەو ژی ب ڕێکا تۆمارکرنا ئەزموونێن تاکەکەسان د دەمێن مێژووییێن تایبەتدا. مێژوونڤێس ل بیرهاتنان وەک ژێدەرەکێ مێژوویی دنێرن، کو دیتنێن تایبەت ل بارەی ڕویدانێن مێژوویی ژ دیتنا کەسێن، کو د ئەوان ڕویداناندا ژیاین پێشکێش دکەن. ئەڤ بەڵگە نامەیێن کەسی ڕێکێ ددەنە مێژوونڤێسان بگەهنە هویرکارییێن، کو دبیت د ژێدەرێن مێژوویی یێن فەرمیدا نەبن، وەک بەڵگەنامێن حکومی یان ڕاپۆرتێن ڕۆژنامەڤانی. بیرهاتن هویرکارییان، کارلێکرنێن کەسی و هەستێن کو کاریگەرییا ڕویدانێن مێژوویی ل سەر مرۆڤان نیشاندەدەن بەرچاڤ دکەن، بۆ نموونە بیرهاتنێن سەربازان د دەمێ شەڕاندا، دیتنێن بهادار ل بارەی ئەزموونێن ئەوان یێن کەسی، ترس و هیڤیێن ئەوان د دەمێ ململانێدا دیار دکەن، کو بهایەکێ مێژوویی سەبارەت ئەڤان تێکستان تۆمار دکەن. (زراری ٢٠٢٠: ١٤).

بیرهاتن لایەنێ کەسییێ کویر و لایەنێ مێژوویی یێ بەرفرەهـ پێکڤە گرێددەن. ((کەرەستە و دەستەواژێکی گرنگی نووسینەوەی مێژوو، یاداشت و بیرەوەرییە، بە تایبەت ئەوانەی لە ناو ڕووداوەکاندا ژیاون، یان لە نزیکەوە ئاگاداری بوون. کەواتە نووسینەوەی یاداشت و بیرەوەری شتێک نییە کەس پێویستی بە بەڵگە هێنانەوە لە سەر بایەخ و نرخی هەبێت. دانان بە بایەخی یاداشت و بیرەوەری وەک یەکێک لە کەرەستە سەرەکییەکانی نووسینەوەی مێژوو بەم دواییانە زۆر زیادی کردووە. مێژوو نووسان و زانایانی ئەدەبیش بە ئەندازەیەکی زۆر ئـارەزووی کۆکردنەوە و خوێندنەوەی ئەم بەرهەمەیان کردووە، چونکە تێڕوانینێک بۆ هەموو دەنگەکان و ئەزموونی ئەو کەسانەی بە زۆری لە تۆماری مێژوویی بێ بەشن)) (علی، ٢٠٢٤: ٤٨).

د سەد سالێن دوماهییدا، بیرهاتن بوونە ئامرازەک بۆ دنیابینین و تێهزرینا کەسی و ڕەخنەیا جڤاکی، نڤیسەر بۆ ڤەکۆلینا کێشەیێن کەسی و فەلسەفی ب ڕێکا کارلێکا دگەل خوانده‌ڤانێن خۆ بکاردهینن (غریبی، ٢٠١٩: ١٠٥). ئەڤ دەقە ڕێکێ ددەنە مێژوونڤێسان تێبگەهن کانێ چەوا ڕویدانێن مەزن کارتێکرن ل سەر ژیانا تاکەکەسان کرییە و ژەوا ئەڤ کەسە دگەل جیهانا دەوروبەردا کارڤەدان کرینە (قدارە ٢٠١٧: ٨٢).

بیرهاتن د بەرچاڤکرنا وێنەیەکێ بەرفرەهتر یێ مێژووییدا پشکدار دبن، نە بتنێ ڕویدانان تۆمار دکەن، بەلکو ئەزموونا مرۆڤایەتیێ ب هەمی ئالۆزیێن ئەوێ ڤە نیشانددەن.

٤-١ بیروبۆچوون ل دۆر بیرهاتنان:

بیرهاتن جۆرەکێ نڤیسینێ یێ ڤەکرییە، بنیاتەکێ دیارکری نینە، هەر نڤیسەرەکی ژی شێوازێ خۆیێ تایبەت هەیە، لەوڕا ژی بیروبۆچوونێن جۆدا دەربارەی ئەڤێ فۆرمێ هاتینە گۆتن. بۆ نموونە جان جاک ڕۆسو دەربارەی بیرهاتنان دبێژیت: "بیرەوەری وەکو ڕێگایەکێ ڕاستەوخۆیە لە بۆ دەربڕینی هەست و سوزەکانە." (روسۆ ٢٠٠٧: ٧٤) .

دیسا ل دویڤ بۆچوونا ڤرجینیا وولفێ، بیرهاتن رەنگڤەدانا ژیانا راستەقینەیا نڤیسەرییە ، و رێکەکە بۆ دەربرینا بیر و بۆچوونان ژبۆ کەسێن بەرامبەر (عویز ٢٠١٧: ١٦). د ئێک ژگۆتارێن خۆدا ئەوێ ئاماژە ب بیرهاتنان دایە کو مینا پەنجەرەکێنە بۆ دیتنا ناخ و دەروونێ ئەو کەسێ دنڤیسیت.

هەروەسا نڤیسەرێ رووسی لیۆ تولستۆی سەبارەت بیرهاتنان دبێژیت: بیرهاتن مینا ئامرازەکێنە بۆ تێگەهشتن ل کەسایەتیا مرۆڤی کوب دەربازبوونا دەمی دیاردبیت (القواسمە، ٢٠٢١: ٣).

فرانز کافکا نڤیسەرێ چیکی ل دۆر بیرهاتنان دبێژیت: بیرهاتن وەکو رێکەکێنە بۆ هزرکرن د رویداناندا و دیتنا هزرێن کەسانێن دیتر، بیرهاتن رێکخوشکەرە مرۆڤ بچیتە دناڤ رویداناندا و ب هویری شرۆڤەبکەت و ژ روانگەهاگا دووم درێژڤە هزر د گەشەکرنا ژیانێدا بکەت (لطیف و جاسم ٢٠٢٣: ٥٦).

نڤیسەرێ عەرەب تەها حوسێن د بۆچوونا خۆدا دبێژیت: بیرهاتن نە بتنێ وەکو رێکەکێ بۆ تومارکرنا رویدانێت ژیانێنە، بەلکو رێکەکە بۆ تێگەهشتنا ناخ و جڤاکی. (البادری ٢٠٠٥: ١٦٥).

د.عەبدولعزیز شەرەف د پەرتوکا خۆدا (أدب السیرة الذاتیة) دا، دەربارەی بیرهاتنان گۆتییە؛ بیرهاتن ئەو جۆرێ ئەدەبیە ئەوێ کو رێژەیەکا مەزن ژ جڤاکی ددەتە دیارکرن، ب رێکا بابەتێ بیرهاتنێڤە و کێم بەحس ل نڤیسەری ب خو دکەت (شرف ١٩٩٢: ٤٦).

"مەبەست لە یادەوەری توانستی هەڵگرتنی رووداو و لەگەل زانیارییەکان و پاشان گەراندنەوە لەکاتی پێویستدا دەگەڕێتەوە." (رەحیم٢٠٢٠: ٥٣٩).

هەردیسا لوسیان بلاجا دبێژیت: بیرهاتن مینا خانیێ شوویشەیە بۆ خۆشبیا چوویی (یوسف ٢٠٢٥: ٣٨).

١. ٥. تایبەتمەندیێن بیرهاتنان:

١. ٥. ١. راستگۆیی و نێزیکاتی:

بیرهاتن رێکێ ددەنە خوانده‌ڤانان کو ب شێوەیەکێ کویر پەیوەندیێ دروست بکەن. بۆ نموونە، د "کۆچکا شویشەیی" دا، جیانێت والز زارۆکینیا خۆ یا تێکچوویی ب راستگۆییەکا سەیر ڤەدگێریت، سەرەرای بابەتێن ب ئازار و ئێش یێن تژی ژ هەژاری و بەلەنگازیێ. راستگۆییا ئەوێ هاریکارییا خوانده‌ڤانان دکەت کو نێزیکی ئەوێ ببن، نە بتنێ رویدانان، بەلێ هەروەسا رەوشێن دەروونی یێن کو کارتێکرن ل سەر ژیانا ئەوێ کرین تێبگەهن (Morris 2021, 49). ئەڤ بۆچوونە جەختیێ ل تایبەتمەندییا راستگۆیێ دکەت، بیرهاتن گرنگیەکا مەزن ددەنە رەهەندێ راستییێ، چونکی ئارمانجا ئەوان پێشکێشکرنا ئەزموون و هەستێن کەسییە ب دروستی.

١. ٥. ٢. تومارکرنا رویدانێن دیرۆکی:

بیرهاتن دشێن ببنە تومارێن کەسی یێن دیرۆکی و دیتنەکا تایبەت و کەسی سەبارەت رویدانان پێشکێش بکەن یا کو دبیت د پەرتوکێن قوتابخانەیان یان راپۆرتێن نوچەیاندا نەهێتە دیتن. بۆ نموونە، "شەڤ" یا ئێلی ویزێل هەم بیرهاتنەکا کەسییە و هەمژی چیرۆکەکا دیرۆکییە دەربارەی ئەزموونێن ئەوێ د کەمپێن نازیاندا. (Hearman 2009, 22-23). ئەڤ چیرۆکێن کەسی دیتنەکا جۆدا یا دەمێن گرنگ پێشکێش دکەن، دیسا تێگەهشتنا مە یا رویدانێن دیرۆکی دەولەمەندتر دکەن.

١. ٥. ٣. پاراستن و ڕاگرتنا کولتووری:

بیرهاتن گەلەک جاران کولتوور و کەلەپوری مللەتان نیشان ددەن و دبنە ئامرازەک بۆ پاراستنا نەریت، بها، و تشتێن کو دبیت بهێنە ژبیرکرن. د "شەرڤانا ژن" دا، ماکسین هۆنگ کینگستن کەلتوری خۆ یێ چینی-ئەمریکی دگەل چیرۆکێن کەسی تێکەل دکەت، و نیشاندەدت کا چاوا کەلتوری ئەوێ کارتێکرن ل سەر ناسنامەیا ئەوێ کریە. ئەڤ کریارا پاراستنێ گەلەک گرنگە، چونکی بیرهاتن ژیرییا کەڤناران و کارێ جڤاکێن بێدەنگکری دپارێزن و دبنە ئەگەر کو چیرۆکێن ئەوان ساخ بمینن. ب ڕێکا ئەڤان بەرهەمان، دیرۆکا کولتووری ساخ دمینیت، و نفشێن نوی دشێن خۆ ب ڕهێن ئەویڤە گرێدای بینن. (Rhezatama 2012, 86).

١. ٥. ٤. خۆدەربڕین:

ئێک ژ ئارمانجێن سەرەکی یێن بیرهاتنان پێشکێشکرنا دەرفەتەکییە بۆ خۆدەربڕینێ (د پەرتوکا "بۆخۆ، نڤێژێ بکە، حەزژێکرنێ بکە" دا، ئێلیزابێت گیلبەرت گەریانا خوە یا بەرەڤ خۆشیێ و واتایێ ب ڕێکا گەشت و تێهزرینێ دەردبڕیت.. (Pfeiffer 2001, 2) بیرهاتن گەلەک جاران دهێنە نڤیسین داکو نڤیسەر ژیانا خۆ، هزر، هەست، و ئەزموونێن خۆ ڤەکۆلیت. ئەڤ ڤەکۆلینە دشێت ببیتە چارەسەری و ڕێکێ ددەتە نڤیسەران کو ل بۆرییێ خۆ بنێرن.

١. ٥. ٥. ئیلهامبەخشی:

بیرهاتن دشێن ببنە ژێدەرێ ئیلهامبەخشیێ و خواندەڤانانان هان بدەن کو ل سەر ئاستەنگ و زەحمەتیێن خۆ سەرکەڤن یان ل دویڤ خەونێن خۆ بچن. بۆ نموونە، "ڕێکا درێژ و دژوار" یا لانس ئارمسترۆنگ گەشتا ئەوی دگەل شێرپەنجەیێ و ڤەگەریانا ئەوی بۆ بایسکلێتا پیشەیی ڤەدگێڕیت، و چیرۆکەکا ساخبوون و بریاردانێ پێشکێش دکەت. سەرکەڤتنا ئارمسترۆنگی ل سەر ئاستەنگ و زەحمەتیان دشێت ببیتە ڕووناهیەک و ئیلهامبەخشەک وۆ کەسێن دی یێن کو د هەمان رەوشدا . (Con-way 1999: 7-8).

١. ٥. ٦. پەیوەندی و پێکڤەگرێدان دناڤبەرا خواندەڤان و نڤیسەریدا:

ئێک ژ لایەنێن هەرە کویر یێن بیرهاتنان ئەو پەیوەندییە یا کو دناڤبەرا نڤیسەر و خواندەڤانیدا دروست دبیت. سروشتێ کەسی یێ چیرۆکێ گەلەک جاران خواندەڤانان ڤەدخوینیتە ناڤ جیهانا نڤیسەری، و پەیوەندیەکێ دروست دکەت کو ژ بەرپەر و رووپەلان دەرباز دبیت. د "ئەز مەلالە مە" دا، مەلالە یوسفزای چیرۆکا خۆ یا کەسی یا خەباتا بۆ خواندنێ د بن دەستهەلاتا تالیباندا پارڤە دکەت نموونەیەکا زندییە ل سەر ئەڤێ پەیوەندییێ، کو دەمێ خواندەڤان ئەوێ پەرتوکێ و ڕویدانێن ئەوێ دخوینیت، خۆ د ناڤدا دبینیت (Agostino 2023: 3).

١. ٥. ٧. ئازادییا دەمی:

نڤیسەرێن بیرهاتنان دشێن ب ئازادی دناڤبەرا دەمێن جۆدا یێن ژیانا خۆدا بروینن و بنڤیسن و ڕێکێ ددەتە ئەوان کو ل بۆری بنێرن ب زانینا خوە یا نوکە. ئەڤ پێکهاتەیا بێ هێلی دشێت ببیتە ڕێکەکا کاریگەر بۆ ڤەگێڕانا چیرۆکا ژیانێ، چونکی وەکو ئەوی شێوازێ یە کو خەلک گەلەک جاران ژیانا خوە دئینن بیرا خۆ - نە وەکو ڕێکەکا ڕاست، لێ وەکو زنجیرەیەکا دەمان کو د هشیارییدا دهێن و دچن (Birkerts 2014: 5).

١. ٥. ٨. گەڕیان ل دۆر واتایێ:

بیرهاتن گەلەک جاران گەڕیانا نڤیسەری یا ل دۆر واتایێ د ژیانێدا نیشان ددەن. چ چیرۆک دەربارەی سەرکەڤتنا ل سەر ئاستەنگان بیت یان ڤەکۆلینا ناسنامەیا خۆ بیت. (بۆ نموونە، "سـالا هزرکرنا جـادوییێ" یا جـۆن دیدیۆن دەربــارەی پرۆسەیا شینگرتنا ئەوێ یە پشتی مرنا هەڤژینێ ئەوێ. ب رێکا چیرۆکا خۆ، ئەو هەوڵددەت کو واتایێ د خەم و تێکچوونا کو ل دویڤدا دهێت ببینیت (Conway 1999: 11).

٢. پشـکا دووێ: (چـوارچـوڤـێ پراکتیکی) تایبەتمەندییێن بیرهاتنان د پەرتوکا "ل سەر رێبازا پێشمەرگەیی"[١] یا ئیحسان ئامێدیدا

٢. ١. راستگۆیی و نێزیکاتی:

"من دڤێت ل بەراهییێ دانێ ب هندێ بدەم کو ب درێژاهییا قووناغا شۆرەشا گولانێ، ئەز پێشمەرگە و کادرەکێ پارتی یێ ئاسایی بووم، ئەرکێ من جێبەجێکرن بوو، لەوا من ئەگەر و رەهەندێن کۆمەکا بڕیارا و ئەنجامدانا چالاکییان، کو ئەم پشکداربووین د جێبەجێکرنا ئەواندا، من نەدزانین." (ئامێدی ٢٠٢٣: ٩-١٠).

ئەڤ پارچە نموونەیەکە ژ راستگۆییا نڤیسەری کو وەکو تایبەتمەندییەکا سەرەکی یا بیرهاتنان دەستنیشان دکەت. ئامێدی ل ڤێرێ ب شێوەیەکێ ئاشکەرا و بێ پەردەپۆش دانپێدانێ ب "ئاسایی" بوونا خۆ دکەت، نە وەکو قارەمانەکێ ئەفسانەیی یان سەرکردەیەکێ مەزن. ئەڤ راستگۆیی د دوو ئاستاندا خۆ دیاردکەت: ئاستێ ئێکێ - راستگۆییا دەروونی: ئامێدی ب وێرەکییا دەروونی دانپێدانێ دکەت کو ئەو نەشیایە دەهەمی رەهەندێن سیاسی و ستراتیژییێن شۆرەشێ بگەهیت. ئەڤ دانپێدانە دویر ژ خۆمەزنکرنێ یە و نیشانا هەڤسەنگیا کەسایەتییە کو د گەلەک بیرهاتنێن سیاسیدا کێم دهێتە دیتن. هەروەسا ئاستێ دوویێ - راستگۆییا مێژوویی: ب رێکا بکارهینانا پەیڤا "لەوا" (لەوما)، ئامێدی ئاماژەیێ ب سنوورێن زانینا خۆ دکەت د ئەوێ دەمیدا. ئەڤە نە بتنێ راستگۆییەکا کەسۆکییە، بەلکو راستگۆییەکا ئێپیستیمۆلۆژییە ژێ کو پرسیارێ ل سەر چاوانییا زانین و نەزانینێ د مەرجێن شۆرەشگێڕیدا دکەت.

٢. ٢. تومارکرنا رویدانێن دیرۆکی:

"دایکا من بۆ من ڤەگێرایە و گۆتە من، تو یێ ب شیر بوویی دەمێ شۆرەشا ئەیلولێ دەستپێکری، بۆ شەر ل ناڤ باژێرێ ئامێدییێ، پاشی بانگهەلدێرا؛ باژێری بەردەن دێ فرۆکێن حکومەتێ هێن باژێری بۆمبەباران کەن، بلەز و بەز مە خۆ لێکدا و ئەم دەرکەفتین. مە تو کرییە د سەڤیکەکێدا ل سەر پشتا دەواری دانایی و ئەو قودیکا شیری یا بتنێ ژێ کو هەبوو مە ل بەر تەنشتا تە دانا و ل باژێری ب خوار کەفتین و بۆ بەرێ کەڕ چووین، ل تەپایێ را گەهشتینە روبیاری و بۆ بریمزلا. پاشی گەهشتین هەڤندکا و بۆ گەلییێ سێپرکا و گەهشتینە زێوە، کو هندەک دۆستێن مە ل وێرێ بوون. ل ئەوێ دەمی بابێ تە دوکاندار بوو، دوکانا ئەوێ یا پرێ ئەرزاق و پەرۆک بوو، هەروەسا مە رەز و پەز و گیانەوەر ژێ هەبوون، مە هەمی هێلان، هەتا ئەم زڤرینەڤە، مە دیت لەشکەرێ عیراقێ و چەتێن ئەوان دەستێ ب سەر باژێڕیدا گرتی و یێ سۆتی و تالانکری و چ بۆ مە نەهێلایە." (ئامێدی ٢٠٢٣: ١٧).

ئەڤ پارچە ب شێوەیەکێ بەرچاڤ تایبەتمەندییا

١ پەرتوکا "ل سەر رێبازا پێشمەرگەی" ژ لایێ ئیحسان ئامێدیڤە هاتییە نڤیسین ل ساڵا (٢٠٢٣) هاتییە بەلاڤکرن. ئەو پەرتوکە بیرهاتنێن نڤیسکارینە ل سەردەمێ پێشمەرگایەتییێ و چالاکیێن ئەوی یێن نەتەوەیی، شۆرەشگێری، جڤاکی و رەوشنەبیری ڤەدگریت.

"تومارکرنا بۆیەرێن مێژوویی" نیشانددەت، بەلێ ب ڕەهەندێن جودا جودا:

١- مێژوویا ژ خـوارێ (History from Below): بەرەڤاژی مێژوونڤێسییا فەرمی کو ل سەر سەرکردە و بۆیەرێن مەزن دڕاوستیت، ئامێدی مێژوویێ ژ دیتنگەها خەلکێ ئاسایی پێشکێش دکەت. ئەڤ ڕەوشە ب تایبەتی د گۆتنا "تو یێ ب شیر بوویی" دا دیاردبیت - داتایەکا بچویک بەلێ گرنگ کو کاریگەرییا شەڕی ل سەر ژیانا ڕۆژانە نیشانددەت.

٢- چەند ئاستییا ڤەگێڕانێ: ئامێدی سێ ئاستێن دەمی تێکەل دکەت، کو ئەو ژی دەمێ بۆیەرێ یە ل شۆڕەشا ئیلۆنێ ل ساڵا (١٩٦١). هەروەسا دەمێ ڤەگێڕانا دایکێ کو دەمەکێ دیتر دیار دکەت. هەروەسا دەمێ نڤێسینا بیرهاتنێ کو ل گۆر چاپا پەرتوکێ ساڵا (٢٠٢٣) یە. هەلبەت ئەڤ چەندئاستی ئەوا وەکو "پالیمپسێستا دەمی" (Temporal Palimpsest) ناڤ لێ دهێتە کرن دروست دبیت، کو تێدا چەندین چینێن مێژوویی ل سەر ئێک کۆمدبن.

٣- دیکیۆمێنتکرنا بەرزەبوونێ: ب گۆتنا "مە هەمی هێلان... چ بۆ مە نەهێلایە"، ئامێدی نە بتنێ بۆیەران توماردکەت، بەلکو بەرزەبوون و هنداببوونا ماددی و مەعنەوی ژی بەلگەدکەت. ئەڤ تومارکرنە گرنگە، چونکی بەرەڤاژی بەلگەیێن فەرمی، ئەو کاریگەرییا دەروونی و جڤاکی یا وێرانکارییێ نیشانددەت.

"ل ساڵا ١٩٦٦ ێ ئەز بوومە قوتابی ل پۆلا ئێکێ سەرەتایی... پترییا مامۆستایێن قوتابخانێ عەرەب بوون، یێن کورد ژی ب عەرەبی دئاخڤتن. خواندن ب عەرەبی بوو، ل سەر مە قوتابییێن زارۆک ژی دانابوو کو ئەم ب عەرەبی بئاخڤین. مامۆستا د دەستنەخۆش بوون، قوتان و ئێشاندنا خویندکاران هەبوو سەرا سەرپێچی ب دەوامێ و زانینا وانەیان و زانینا زمانی." (ئامێدی، ٢٠٢٣: ١٧-١٨).

ئەڤ پارچە ب شێوەیەکێ کویر مەسەلەیا پاراستنا کولتووری و ناسنامەیا زمانی بەرچاڤ دکەت، ئەوژی ب رێکا ئاماژەپێدانا بەلگەکرنا سیاسەتێن ئاسیمیلاسیۆنێ، دژایەتییا زمانی و بەرخۆدانا بێدەنگ. هەرچەند ئامێدی ب ئاشکەرایی باس ناکەت، بەلێ نڤێسینا ئەڤان بیرهاتنان ب زمانێ کوردی خۆ ب خۆ بەرخۆدانەکە دژی ئەو سیاسەتێن کو بزاڤ دکرن زمان و کولتوورا کوردی ژناڤببەن.

٢. ٣. دەربڕینا خۆیی:

"دەمێ من ب چاڤێن خۆ ستەم و زۆرییا دەزگەهێن سەرکۆتکەر دیتی، من هەست ب چەوساندنا نەتەوەیی کر، ئاها د ئەوی دەستوریدا، هەستا کوردایەتییێ ل دەف من ئارییا و من هەڤرکییا ئەوان سیاسەتا کر." (ئامێدی، ٢٠٢٣: ٢٢).

ئەڤ پارچە نموونەیەکا کلاسیکە ژ دەربڕینا خۆیی وو وەکو "خۆڤەدۆزین ب رێکا نڤێسینێ" (self-discovery through writing) دهێتە ناڤکرن. کو د ئەڤان چەند خالاندا بەرجەستە دبیت:

١- گاڤا هشیاربوونێ (Moment of Awakening): پەیڤا "ئارییا" میتافۆرەکا بهێزە کو ئاماژەیێ ژ ڕەوشا ڤەنەدیتنێ بەرەڤ هشیارییێ دبەت. ئەڤ نە بتنێ دەربڕینەکا خۆیی یە، بەلکو "خۆ-ڤەدیتن" (self-genesis)ـە.

٢- دیالێکتیکا دیتـن و هـەسـتکرنێ: ئامێدی پەیوەندییا د ناڤبەرا "دیتنا ب چاڤ" (سەربۆرا چاڤدێری) و "هەستکرن" (کاریگەرییا دەروونی) دا نیشانددەت. ئەڤ دیالێکتیکە بنگەهە بۆ ئاماژەیا ژ سەربۆرا کەسی بۆ هەلویستێ سیاسی.

٣- خۆدیارکرنا سیاسی: "من هەڤرکییا ئەوان سیاسەتا کر." نە بتنێ دەربڕینەکا هەستایە، بەلکو

هەلبژارتنەکا هشیاری و ئیرادییە. ئەڤ خالە پێنگاڤەکا گرنگە ژ دەربڕینا خۆیی بۆ چێکرنا خۆیی (self-construction).

٢. ٤. ئیلهامبەخشی:

"شەهید دەمێ گیانێ خۆ ژ دەست ددەت، تنێ ئەو دزانیت ئێش و ژانا ئەوی چەندە، دەمێ دایکا ئەوی یان خێزانا ئەوی یان زارۆکێ ئەوی یان کەسەکێ ئەوی دەنگوباسێ شەهیدبوونا ئەوی گوە لێ دبیت، یان جەنازێ ئەوی دبینیت، ڕۆندکێن چاڤان دبارینن، هەر ئەو دزانن ژان و خەما شەهیدبوونێ چەندە! دەمێ هەڤالێن ئەوی جەنازێ ئەوی دهەلینن و دبەن دا بڤەشێرن، هەر ئەو دزانن بهایێ ئەوی چەندە." (ئامێدی ٢٠٢٣: ١١).

ئەڤ پارچە ڕەهەندێن کویر یێن ئیلهامبەخشییێ ب خۆڤە دگرن، بەلێ نە ب شێوەیەکێ ساکار و ڕاستەوخۆ. ئامێدی شەهیدبوونێ وەکو ئەزموونەکا تایبەت و وەسف-نەکری پێشکێش دکەت ("تنێ ئەو دزانیت"). ئەڤ ڕەهەندە دشێت ئیلهامبەخش بیت بۆ ئـەوان کەسێن کو ئامادەنە قوربانییان بدەن. هەروەوسا ب ئاماژەپێکرنا دایک، خێزان، زارۆک، و هەڤالان، ئامێدی نیشاندەدت کو شەهیدبوون نە بتنێ کارەکێ تاکەکەسییە، بەلکو کاریگەرییا ئەوێ ل سەر کۆمەلگەهێ هەیە. ئەڤ دشێت ببیتە ئیلهام بۆ بەردەوامییا خەباتێ. ژ لایەکێ دیڤە، هەرچەندە ئەو باسێ مرنێ دکەت، بەلێ پشتراستکرن ل سەر "بهایێ" شەهید نیشاندەدت کو مرن دشێت واتادار بیت. ئەڤ فەلسەفە دشێت ببیتە ژێدەرێ هێز و ئیلهامێ د دەمێن دژواردا.

٢. ٥. پەیوەندی و پێکڤەگرێدان:

"دەمێ من بڕیاردایی ببمە پێشمەرگە، ناڤەراستا گولانا ١٩٨٢ ێ بوو. ئەز ژ باژێرکێ ئامێدییێ دگەل هەڤالەکێ دلسۆز ب ناڤێ (عـەلـی حەجی سالح سەرگەلی) دەرکەفتم و ئێکەم قووناغ ئەز گەهشتیمێ گوندێ سەرگەلێ بوو و ل مالا بابێ ئەوی هەڤالی ئەم بووین مێهڤان." (ئامێدی، ٢٠٢٣: ٣٥).

ئەڤ پارچەیە چەندین ستراتیژییان بکاردهینیت بۆ دروستکرنا پەیوەندییا دگەل خواندەڤانی، کو ئێک ژ وان دەستنیشانکرنا دەم و جهییە. ب ڕێکا دانا زانیارییێن وورد ("ناڤەراستا گولانا ١٩٨٢"، "باژێرکێ ئامێدییێ")، ئامێدی خواندەڤانی دکێشیتە د ناڤ جیهانا خۆدا. ئەڤ چەندە داخوازنامەیەکە ژۆ هەڤبەشییا سەربۆری (Invitation to Experiential Sharing). هەروەسا ب ناڤبرنا "عەلی حەجی سالح سەرگەلی" ب تەمامی، ئامێدی نە بتنێ ڕاستییا بۆیەرێ پشتراست دکەت، بەلکو ڕێزێ ژێ ل هەڤکارێ خۆ دگریت. ئەڤ چەندە دشێت خواندەڤانێن کو ئەڤێ هەڤالی دنیاسن نێزیکتر بکەت. زێدەباری ئەڤێ چەندێ ژی، پەیڤا "دلسۆز" بۆ وەسفکرنا هەڤالی بکارهینانا هەستانە د نڤیسینێدا کو پەیوەندییەکا هەستیاری دگەل خواندەڤانی دروست دکەت.

٢. ٦. ئازادییا دەمی:

"نڤیسین ل سەر بیرهاتنێن پێشمەرگەیی؛ پرۆژەیەکێ دویر و درێژ و مەزنە. مرۆڤ نزانیت ژ کیرێ دەست پێ بکەت، چونکی کار و خەباتا هەر پێشمەرگەیەکی درێژەپێدانا کار و خەباتا پێشمەرگایەتییێ یە و پارچەیەکا بچویکە ژێ و لایەنێن هەڤپشک و کارێن هەڤپشک و ب کۆم و پرانییا ئەوێ نە." (ئامێدی، ٢٠٢٣: ٩).

ئەڤ پارچە ب شێوەیەکێ میتا-تێکستی (meta-textual) مەسەلا ئازادییا دەمی بەرجەستە دکەت. بێگومان گۆتنا "مرۆڤ نزانیت ژ کیرێ دەست پێ

بکەت" نیشانددەت کو بیرهاتننڤیس خۆ ب خۆ د بەرامبەر ئاریشەیا ڕێکخستنا دەمیدایە. ئەڤ چەندە ئازادییێ ددەتە نڤیسکاری کو ب شێوەیەکێ نە-خیتی (هێلی) (non-linear) بنڤیسیت. دیسا ژی وەسفکرنا خەباتا پێشمەرگایەتییێ وەکو "درێژەپێدان" نیشانددەت کو دەم ل ڤێرێ نە-خیتی یە، بەلکو بازنەیییە - هەر نفشەک بەردەوامییا نفشێ بەری خۆیە. هەروەسا ئامێدی د ناڤبەرا دەمێ نڤیسینێ (نوکە)، دەمێ بیرهاتنان (بۆری)، و دەمێ خواندنێ (پاشەرۆژ)دا دگەریت، ئەڤە ژی ئازادییەکا تەمام ددەتێ بۆ ڕێکخستنا بابەتێ خۆ.

٢. ٧. لێگەڕیان ل دۆر واتایێ:

"سمینارا ئێکێ یا جەماوەری من پێشکێش کری، ل هاڤینا سالا ١٩٨٣ێ بوو ل گوندێ خرابە، بابەتێن سمینارێ ب کورتی ژ لایێ کارگێرییا لژنا ئامێدییێ ڤە هاتبوونە بەرهەڤکرن، کو بابەتەک ل سەر مێژوویا پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، بابەتێ دی ل سەر بەرەیا نیشتمانی دیمۆکراتی (جود) بوو، بابەتێ سیێ ل سەر بزاڤێن پارتی گەل بوو." (ئامێدی، ٢٠٢٣: ١٤٣).

ئەڤ پارچەیە نیشانددەت کا چاوا ئیحسان ئامێدی د لێگەڕیانا ل دویڤ واتاییدا یە؛ ئاماژەپێدانا کو ئامێدی ژ کارێ چەکداری بۆ کارێ ڕەوشەنبیری (سمینار) نیشانا لێگەریانەکێیە ل دویڤ واتایەکا بەرفرەهتر بۆ خەباتێ. ئەڤ چەندە ژی بەڵگەیە ل سەر بەرفرەهکرنا تێگەهشتنا خۆیی" (expansion of self-understanding).

هەروەسا پێشکێشکرنا سمیناران ل سەر مێژوویا پارتی نیشانددەت کو نڤیسەر واتایا خەباتێ نە بتنێ د شەڕیدا، بەلکو د پەروەردە و هشیارکرنێدا ژی دبینیت. ژ لایەکێ دیڤە، بکارهینانا پەیڤا "جەماوەری" نیشانددەت کو ئامێدی واتایا کارێ خۆ د کاریگەرییا ئەوی یا ل سەر کۆمەڵگەهێدا دبینیت، نە بتنێ وەکو چالاکییەکا تاکەکەسی.

ل دووماهییێ، شرۆڤەکرنا پارچەیێن هەلبژارتی ژ بیرهاتنێن ئەڤی نڤیسەری نیشانددەت کو بەرهەمێ ئەوی ب تەمامی تایبەتمەندیێن سەرەکی یێن ژانرێ بیرهاتنان ب خۆڤە دگریت، بەلێ ب شێوەیەکێ تایبەت کو دگەل کۆنتێکستێ خەباتا ڕزگاریخوازییا کوردستانێ دگونجیت. بەروڤاژی بیرهاتنێن ڕۆژئاڤایی کو زێدەتر ل سەر سەربۆرا تاکەکەسی ڕادوەستن، بیرهاتنێن ئامێدی هەردەم سەربۆرا تاکەکەسی د چارچووڤەیەکێ خەباتا کۆمەلایەتیدا پێشکێش دکەن. هەروەسا ئەوی نە بتنێ دەنگێ خۆ، بەلکو دەنگێ دایکا خۆ، هەڤالێن خۆ، و سەرکردەیێن خۆ ژی د بیرهاتنێن خۆدا بنەجە دکەت. ئەڤ چەندە ژی بیرهاتنان ژ مونۆلۆگەکێ بۆ دیالۆگەکا کۆمەلایەتی ڤەدگوهێزیت. هەژی گۆتنێیە کو بیرهاتنێن ئامێدی ڕۆلەکێ پەروەردەیی و فێرکاری دبینن. ئەو نە بتنێ بۆ تومارکرنا بوری، بەلکو بۆ فێرکرنا نفشێن نوی ژی هاتینە نڤیسین.

بیرهاتنێن ئەڤی نڤیسەری نیشانددەن کو بیرهاتن د کۆنتێکستێ خەباتا ڕزگاریخوازیدا تایبەتمەندییێن نوی وەردگریت کو ڕەنگە د بیرهاتنێن ڕۆژئاڤایی یان ئەوێن د مەرجێن ئاساییدا هاتینە نڤیسیندا نەبن. ئەڤ تایبەتمەندییێن نوی پێدڤی ب ڤەکۆلینێن بەرفرەهتر هەنە داکو بیرهاتنان وەک جۆرەکێ ئەدەبی بەرفرەهتر و فرەرەهەندتر ببیت.

ئەنجام:

ئەڤ ڤەکۆلینە گەهشتە ئەوی ئەنجامی کو چەمکێ بیرهاتنان د ناڤ دیتنێن زمانی و کولتووریێن جودادا ل سەر بنەمایێ پاراستنا هزرا تاک و کۆمەل دژی ژبیرکرنێ ئاڤابوویە، و نڤیسەر و ڕەخنەگر ئەڤێ جۆری وەکو پرەکێ د ناڤبەرا ئەدەب و مێژوویێدا دبینن، هەروەسا ب ڕێکا شرۆڤەکرنێ دەرکەفت کو هەشت تایبەتمەندییێن سەرەکی وەکو (ڕاستگۆیی، تۆمارکرنا مێژوویی، پاراستنا کولتووری، و گەڕیان ل دویڤ واتایێ) بیرهاتنان ژ جۆرێن دی جودا دکەن، ئەڤ چەندە ب ڕوهنی د پەرتوکا (ل سەر ڕێبازا پێشمەرگەیی) یا ئیحسان ئامێدیا ڕەنگڤەدایە، کو تێدا نڤیسەری شیایە لایەنێن کەسایەتی ب ڕاستگۆیی دگەل لایەنێن مێژوویی و کولتووری تێکەلبکەت، ب شێوەیەکی کو (خۆ) یا تاکەکەسی د ناڤ خەباتا نەتەوەییدا دبۆهژت و بەڵگەنامەیێن زیندی ل سەر ئاوارەبوون، سۆتنا گوندان و بەرخۆدانا دژی سیاسەتا تەعریبێ و سڕینەوەیا ناسنامەیا کوردی پێشکێشدکەت، و ب ئەڤێ چەندێ بیرهاتن دبنە ئامرازەکێ ستراتیژی بۆ پاراستنا مێژوو و ناسنامەیێ و ڤەگوهاستنا ئەزموونان بۆ نڤشێن پاشەڕۆژێ.

ژێدەر:

ژێدەرێن کوردی

-ئامێدی، ئیحسان. (٢٠٢٣). ل سەر ڕێبازا پێشمەرگەی. چاپا ئێکێ. دهۆک: چاپخانەیا خانی.

-ئەحمەد، سەمەد. (٢٠٠٧). هونەری یاداشت نووسین. گۆڤارا ڕامان، (١٢٥).

-دوسکی، محەمەد ئەمین. (٢٠٠٩). قاموسا سپیرێز. چاپا ئێکێ. دهۆک: دەزگەهێ سپیرێز.

-ڕۆسۆ، ژان ژاک. (٢٠٠٧). دانپێدانەکان. وەرگێران: هەژار جوانرۆی. چاپی یەکەم. سلێمانی: چاپخانەی گەنج.

-ڕەحیم، دلشاد مستەفا. (٢٠٢٠). یادەوەریی برین هەولێک بۆ هێنانەوەی گویی پانتایەکی نادیار. گۆڤارا زانکۆی ڕاپەرین، ٧ (٧).

-زراری، سەنگەر. (٢٠٢٠). لە نیوان بیرەوەری و مێژوویدا (کەی دەقی ویژەیی دەبێتە سەرچاوەی مێژوویی). گۆڤارا ڕامان، (٢٧).

-شێخانی، عەبدولوەهاب. (٢٠٠٩). فەرهەنگی شێخانی. چاپا ئێکێ. دهۆک: چاپخانا خانی.

-عززەت، مەحمودی مەلا. (٢٠٠٨). کاروانی بێ کوتایی (گۆشەیەک لە یاداشت و بیرەوەرییەکانی). چاپا سێیێ. سلێمانی: چاپخانا تیشک.

-علی، عادل صدیق. (٢٠٢٤). یاداشتنووسین لە باشووری کوردستان و ڕۆلی لە نووسینەوەی مێژووی کورد دا (١٩١٤ – ١٩٩١). نامەی دکتۆرا (بڵاونەکراوەتەوە). زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

-عومەر، ئەحمەد حەمە ئەمین. (٢٠٢٠). بیرەوەرییەکانی نووری شاوەیس. گۆڤارا زانکۆیا دهۆک، زانستێن مرۆڤایەتی و کومەڵناسی، (٢٣(٢.

-قازی، حافز. (٢٠٠٥). فەرهەنگا قازی. چاپا دوویێ. دهۆک: دەزگەهێ سپیرێز.

-یوسف، عیزەت. (٢٠٢٥). بیرەوەری دناڤبەرا نوستالیژیا و خۆرکومانێ دا. گۆڤارا مەتین، (٢٥٨).

ژێدەرێن عەرەبی
–الأسدي، محمد جاسم محمد عباس. (٢٠٢٣). الأنماط الثيمية في المذكرات الاستشراقية (وجبة المساء) لأندريه ميكل اختيارا. مجلة كلية التربية للعلوم الإنسانية، جامعة ذي قار، ١٣ (٤).
–البادري، محمد. (٢٠٠٥). عندما تتكلم الذات – السيرة الذاتية في الأدب العربي الحديث. دمشق: منشورات إتحاد كتاب العرب.
–التونجي، محمد. (٢٠٠٩). المعجم المفصل في الأدب. الطبعة ٢. بيروت، لبنان: دار الكتب العلمية.
–حقي، سهيل صابات ابن شيخ ابراهيم. (٢٠٠٥). معجم الألفاظ العربية في اللغة التركية. الطبعة ١. الرياض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية.
–زيتوني، لطيف. (٢٠٠٢). معجم مصطلحات نقد الرواية. الطبعة ١. بيروت، لبنان: دار النهار.
–الشاوي، عبدالقادر. (٢٠٠٠). الكتابة والوجود (السيرة الذاتية في المغرب). الطبعة ١. بيروت، لبنان: أفريقيا الشرق.
–شرف، عبدالعزيز. (١٩٩٢). أدب السيرة الذاتية. ط١. مكتبة لبنان، الشركة المصرية العالمية للنشر لونجمان.
–شلتز، دوان. (١٩٨٣). نظريات الشخصية. ترجمة: حمد لي الكربولي وعبد الرحمن القيسي. الطبعة ١. بغداد: جامعة بغداد.
–الشيب، ندى محمود مصطفى. (٢٠٠٦). من السيرة الذاتية في الأدب الفلسطيني بين (١٩٩٢-٢٠٠٢). رسالة ماجستير (غير منشورة). جامعة النجاح الوطنية، نابلس، فلسطين.
–عبد النور، جبور. (١٩٧٩). المعجم الأدبي. الطبعة ١. بيروت، لبنان: دار العلم للملايين.
–عرب، محمد صابر. (٢٠٢٤، ١٦ مارس). المذكرات الشخصية وكتابة التاريخ (أفكار وآراء). جريدة عمان.
–عويز، أحمد. (٢٠١٧). الذاكرة والمتخيل (نظرية التأويل عند ئاستون باشلا). الطبعة ١. بيروت، لبنان: القوسين.
–غريبي، محمد. (٢٠١٩). دور المذكرات الشخصية في ترسيخ التاريخ الجزائري. مجلة العاشر، (١).
–فتحي، إبراهيم. (١٩٨٦). معجم المصطلحات الأدبية. الطبعة ١. صفقاص، تونس: المطبعة التعاضدية العالمية للطباعة والنشر.
–الفيروزآبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب. (٢٠٠٨). القاموس المحيط. مراجعة: أنس محمد الشامي وذكريا جابر أحمد. الطبعة ١. القاهرة: دار الحديث.
–قدارة، فاتح رجب. (٢٠١٧). التاريخ للأحداث المعاصرة من خلال المذكرات والشهادات الشخصية (الأهمية والمحاذير البحثية، الحالة الليبية نموذجا). مجلة أسطور، (٦).
–القواسعة، محمد عبد الله. (٢٠٢١، ١٦ مارس). عن المذكرات وأهميتها. جريدة الدستور.
–لطيف، أحمد كريم، وجاسم، أحمد لطيف. (٢٠٢٣). خصوصية ذاكرة السيرة الذاتية لدى طلبة الجامعة. مجلة سيف، ٤٠ (٤).

ژێدەرێن فارسی
–شدن، علمي، وطامي درارة. (١٣٨٣). خاطرة، نويسي دفاع مقدس، مجموعة مقالات، نحستين همايش علمي خاطرة نويسي دفاع مقدس. طهران: ناشر بنياد، حفظ اثار.
–كمري، عليرضا. (١٣٨٣). باياد خاطره (١) در آمدي برخاطره نويسى وخاطره نگاشتههای پاریسی در تاریخ ايران. طهران: انتشارات نوره.

ژێدەرێن ئینگلیزی
–Agostino, I. R. 2023. Memoir as Metaphor: A Study of the Relationship between Readers, History, and Memoir.

–Birkerts, S2014. The Art of Time in Memoir: Then, again. Graywolf Press.

–Conway, J. K. 1999. Memoirs and meaning.

–Hagiography. 2023. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved from https://www.merriam-webster.com/dictionary/hagiography.

–Hearman, V. 2009. The Uses of Memoirs and Oral History Works in Researching the 1965–1966 Political Violence in Indonesia. International Journal of Asia-Pacific Studies, 5(2).

–Memoir (n). 2018. In Online Etymology Dictionary. Retrieved from https://www.etymonline.com/word/memoir.

–Morris, A. 2021. 'You'll Fall through All Those Boys': Fiction, Narration and Truthfulness in Memoir (Doctoral dissertation). University of Leicester.

–Oxford University Press. 2010. Oxford Word Power Dictionary. Oxford University Press.

–Pfeiffer-Quaile, W. M2001. Self-expression in the Personal Writings of the brethren: A Study of the Diaries, Lebenslaeufe and Poetry of the Moravians in North Carolina from 1752-1859 (Doctoral dissertation). Rutgers the State University of New Jersey.

–Rhezatama, P. P. 2012. Geisha Culture Maintenance in Arthur Golden's Memoir of a Geisha (Doctoral dissertation). Dian Nuswantoro University.

الملخص

المذكرات وخصائصها في كتاب "على درب البيشمركة" لإحسان العمادي

تمثل المذكرات (Memoirs) جنسا فرعيا هاما في الأدب العالمي، إذ تعمل كنمط ديناميكي للخطاب يوثق التجارب الفردية والجماعية بدلا من الاقتصار على كونها مجرد سجل استذكاري. تقع المذكرات عند نقطة التقاء السرد الشخصي والتراث الثقافي والتوثيق التاريخي، وتقدم منظورا غير وسيط لكيفية تعامل الأفـراد مع المتطلبات الاجتماعية والسياسية لعصرهم.

تعتمد هذه الدراسة على تقاليد لغوية وأطر نقدية متنوعة لاستكشاف كيف يتجاوز شكل المذكرات قيود السيرة الذاتية عبر دمج التسلسل الزمني الوقائعي مع الصدق العاطفي والصرامة الفكرية. كما تفحص بشكل منهجي المفاهيم الأساسية، والمعايير التعريفية، والاستقبال النقدي، والخصائص الشكلية المميزة للمذكرات.

يرتكز التحليل على أعمال إحسان آميدي، ويقيمها بوصفها نموذجا لقدرة هذا الجنس الأدبي على التعبير عن الحقيقة الشهادية، وصون الهوية الثقافية، وتجسيد الصراعات الممتدة لمجتمع يمر بمرحلة انتقالية. يظهر مدونة أعماله كيف تعمل المذكرات كشاهد أساسي على تشكل الهوية، بينما تلتقط في الوقت ذاته تاريخا اجتماعيا مهمشا غالبا ما تحجبه السرديات المهيمنة. من خلال التحليل النصي الدقيق، تفترض هذه الدراسة في نهاية المطاف أن المذكرات ليست مجرد تقارير سردية بسيطة، بل هي تكوينات إبداعية معقدة تنقل الذاكرة الذاتية إلى فضاء الأدب.

الكلمات المفتاحية: المـذكـرات، إحـسـان آمـيـدي، الخصائص السردية، تشكل الهوية، الأدب الكردي.

Abstract

Memories and their characteristics in the book "On the Peshmerga Path" by Ihsan Al-Amadi

Memoirs constitute a significant sub-genre in world literature, operating as a dynamic mode of discourse that documents individual and collective experiences rather than serving as a mere retrospective record. Positioned at the nexus of personal narrative, cultural heritage, and historical documentation, they offer an unmediated perspective on how individuals negotiate the socio-political exigencies of their era. This study employs diverse linguistic traditions and critical frameworks to explore how the memoir form transcends the constraints of autobiography by fusing factual chronology with emotional verisimilitude and intellectual rigor. It systematically examines the core concepts, definitional parameters, critical reception, and distinctive formal characteristics of memoirs. The analysis is anchored in the works of Ihsan Amedi, assessing them as exemplary of the genre's capacity for expressing testimonial truth, safeguarding cultural identity, and embodying the protracted struggles of a society in transition. His corpus demonstrates how memoirs function as crucial witnesses to identity formation while simultaneously capturing a marginalized social history often obscured by dominant narratives. Through rigorous close textual analysis, this research ultimately posits that memoirs are not simply reportorial accounts but complex creative constructs that transpose subjective memory into the domain of literature.

Keywords: Memoir, Ihsan Amedi, narrative characteristics, identity formation, Kurdish literature.